

**ÖTÜMLÜLEŞME KAVRAMI VE ÇAĞDAŞ TÜRK YAZI
DİLLERİNDE ÖTÜMLÜLEŞME**

**THE CONCEPT OF VOCALIZATION AND VOCALIZATION
IN CONTEMPORARY TURKISH WRITTEN LANGUAGES**

Veysel İbrahim KARACA*

Özet:

Ötümsüz ünsüzlerin boğumlanması sırasında meydana gelen çeşitli seslik nedenlerden ötürü bu ünsüzlerde görülen ses yolunun genişlemesi olayına ötümlüleşme denir. Ötümlüleşme dünya dillerinin bir çoğunda ve Türk dilinde en yaygın şekilde görülen ses olaylarından biridir.

Bu ses olayı Türk dilinin en eski dönemlerinden itibaren var olan ve özellikle de bazı tarihî dönem ve çağdaş lehçelerinde önemli bir temayül hâlinde görülmektedir. Türk dili esas alındığında ötümlüleşmenin; rahat söyleyiş (en az çaba yasası), uzun ünlülerin kısalması, ötümsüz ünsüzlerin iki ünlü arasında bulunma durumu ve yine bu ünsüzlerin bazı ünsüzlerin komşuluğunda bulunma durumu gibi bazı nedenlere bağlı olarak gerçekleştiği düşünülmektedir.

Bu çalışmada Türkçenin çağdaş yazı dilleri olan Oğuz grubu, Kıpçak grubu, Kuzeydoğu grubu ve Karluk grubu Türk yazı dillerindeki ötümlüleşme ses olayı nedenleriyle birlikte ele alınarak incelenmiştir. İnceleme yapılırken art zamanlı, eş zamanlı ve karşılaştırmalı gramer inceleme teknikleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ötümlüleşme, Çağdaş Türk Yazı Dilleri, Ses Olayları, Ünsüzler.

Abstract:

Because of the phonetic reasons occurring in the process of articulation of voiceless consonants, the enlargement of sound path of those consonants is called sonarisation. Sonarisation is one of the most common sound events observed in many world languages and Turkish language.

This sound event is observed since the earliest periods of Turkish language and especially in some historical ages and contemporary dialects as a significant tendency. Basing on Turkish Language, sonarisation is considered to have occurred in relation to some reasons such as easy saying (the least effort rule), shortening of long vowels, voiceless consonants' presence between two vowels and again those consonants' neighbouring some other consonants.

---

* Arş. Gör., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü - Elazığ vikaraca@gmail.com

In this study, the sound event of sonarisation is examined with its reasons in Oghuz, Kypchak, North-East and Qarluq groups as contemporary Turkish written languages. In the examining process, diachronic, synchronic, and comparative grammar analysing techniques have been used.

Key words: Sonarisation, Contemporary Turkish Written Languages, Sound Events, Consonants.

1. ÖTÜMLÜLEŞME KAVRAMI

Ünsüzler, boğumlanmaları sırasında ses tellerinin titreşmesi ya da titreşmemesi durumuna göre iki grupta incelenirler. Ciğerlerden gelen havaya ses tellerinin titreşip ton vermesi ile boğumlanan ünsüzlere *ötümlü ünsüzler*; ses tellerinde herhangi bir titreşime uğramadan ve ton almadan bir fısıltı veya gürültü biçiminde boğumlanması ile oluşan ünsüzlere ise *ötümsüz ünsüzler* denilmektedir (Korkmaz, 2007, s. 215-216). Ötümlü ünsüzler ile ötümsüz ünsüzler, dillerde titreşimin olması veya olmaması bakımından ayrılır ve çiftleriyle anılırlar: b-p, d-t, v-f, g-k, ğ-ğ, j-ş, c-ç, z-s gibi (Karaağaç, 2010, s. 90). Bazı dillerde ise ötümlü ve ötümsüz ünsüzlerin dışında bulunan, titreşim bakımından ötümsüz olmalarına rağmen hava akımının şiddeti bakımından ötümlü olan ünsüzlerde bulunmaktadır. Türkçede bu ünsüzlere akıcı ünsüz veya ötümsüz karşılığı bulunmayan ötümlü ünsüzler denilmektedir (Korkmaz, 2007, s. 14; Karaağaç, 2010, s. 91). Türkçede bu ünsüzlere örnek olarak l, m, n, ñ, r ve y gösterilebilir.

Ötümsüz ünsüzlerin boğumlanması sırasında ciğerlerden gelen havaya ses tellerinin titreşerek ton vermesi ve bu ünsüzlerin çeşitli seslik nedenlerle ses yolunu genişleterek eşleri olan ötümlü ünsüzlere dönüşmelerine *ötümlüleşme* adı verilmektedir (TS, 2005, s. 1990; Karaağaç, 2010, s. 91).

Bazı araştırmacılar ötümlüleşme için farklı terimler kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu terimler “tonlulaşma”, “sadalılaştırma”, “yumuşama”, “titreşimleşme” ve “ünlüleşme”dir.

Ötümlüleşme; Hint-Avrupa dillerinden Almancada *stimmhaftwerden*; Fransızcada *sonorisation*; İngilizcede *sonarisation, voicing*; Slav dillerinden Rusçada *ozvonçeniye*; Türkçede; *çınlaklaşma, ötümlüleşme, sedalılaştırma, titreşimleşme, tonlulaştırma, ünlüleşme, yumuşama* terimleriyle karşılanmaktadır. Ötümlüleşme, çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *cingiltileşme*; Türkmen Türkçesinde *açıklaşma*; Gagavuz Türkçesinde *sesleşmek - seslilere geçmek*; Başkurt Türkçesinde *yanğıraqlaşuv*; Karaçay-Malkar Türkçesinde *zıñrdawuk boluw*; Karakalpak Türkçesinde *ünlileniw*; Kazak Türkçesinde *uyanga aynaluw*; Kırgız Türkçesinde *cumşaruu*; Kırım Tatar Türkçesinde *yanıravu alaşuv*, Kumuk

Türkçesinde *yanırawuk boluw*; Nogay Türkçesinde *yanırawikka aylanuw*; Tatar Türkçesinde *yanğırawlaşu*; Özbek Türkçesinde *caranlilaşış*; Yeni Uygur Türkçesinde *caranlışış*; Altay Türkçesinde *üngür bolo bereri*; Hakas Türkçesinde *tapsagnın tabıstı ün çohha aylançathanı*; Şor Türkçesinde *ötkürlegeni*; Tuva Türkçesinde *utkir a'jik eves ünçe şilçiiri - utkir apaarı* terimleriyle karşılanmaktadır (Gürsoy-Naskali, 1997, s. 71; Koç, 2005, s. XLIV-XLV).

2. TÜRK DİLİNDE ÖTÜMLÜLEŞME

Dünya dillerindeki sesler genel kabule göre en az çaba yasaının etkisiyle ünsüzden ünlüye doğru bir gelişim göstermektedir. Ünlülerin boğumlanması sırasında herhangi bir engelle karşılaşmaması ve ses üretim organlarının ünsüzlere oranla ünlü sesleri oluştururken aldıkları durumlar bu kabulü doğrular niteliktedir. Özellikle ötümsüz ünsüzlerin boğumlanma gücü bu seslerin değişimi için bir kapı aralamış ve ötümlüleşme olayı bu gücünün nispeten de olsa giderilmesi sonucunu doğurmuştur (Örneğin; *tōtak > Hrz. *dudaq*; Kıp. *duḏaq/dudaq/todaq/totaq/tutaq*; Çağ. *dudağ/dudaq*).

Türk dilinde ötümlüleşme olayı ilk yazılı metinlerden itibaren takip edilebilen bir ses olayıdır. Talat Tekin'in ilk ötümlüleşme örneklerini XI. yüzyıldan itibaren takip etmesine rağmen AT. *āt* > Kök. *ad vb.* örnekler bu ses olayının eskiliğini Türkçenin yazılı ilk belgeleri olan Orhun Abidelerine kadar götürmektedir (Özek, 2014, s. 92). Özellikle Ana Türkçede tasarlanan uzun ünlülerin kısalması sonucu oluşan ötümlüleşme örnekleri Türkçede ötümlüleşme olayının tarihinin eskiliğine kanıt olarak gözler önünde durmaktadır.

Türkçede ötümlüleşme olayı daha önce belirttiğimiz gibi Köktürk Türkçesi döneminde başlamış ve Eski Oğuz Türkçesi'nde genel bir temayül olarak yaygınlaşmıştır. Çağdaş Türk lehçelerine bakıldığında ise Oğuz grubu Türk lehçeleri olan Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde karakteristik bir özellik olarak varlığını sürdürmektedir. Ötümlüleşme olayı az ya da çok bütün Türk lehçelerinde örnekleri takip edilebilen bir ses olayıdır. Yoğunlukla ötümsüz ünsüz tarafında olan lehçelerde dahi örneklerine rastlanan bir ses olayıdır. Bu durum çoğunlukla fiziksel bir izahla ya da lehçeler arası etkileşimlerle açıklanmaktadır.

Kıpçak ve Oğuz boylarının Deşt-i Kıpçak denilen bölgede ve Aral Denizi'nin batısı ve doğusunda bir arada yaşamaları sonucu Oğuz özelliği olarak gösterilebilecek ötümlüleşme olayının tarihî ve çağdaş Kıpçakçada örneklerine rastlanması lehçeler arası etkileşimlere örnek olarak gösterilebilir. Özellikle Kumuk, Karakalpak, Karaçay Balkar ve Kırım Tatar Türkçesinde yoğun olarak bu etkileşim hissedilmektedir. Ötümlüleşme

yönünden bakıldığında Karluk Grubu Türk Lehçelerini oluşturan Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleri diğer lehçelere göre daha çok ötümsüz ünsüz tarafında olmasıyla ve hatta ötümsüzleşme ses olayının örneklerine daha sıkça rastlanılmasıyla öne çıkmaktadır.

Türkçede ötümlüleşme olayının nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

2. 1. Uzun Ünlülerin Kısılması Kaynaklı Ötümlüleşmeler

Türkmen, Yakut ve Halaç lehçelerinde sistemli olarak korunan; diğer lehçelerde ise düzenli olarak korunamayıp, çoğunlukla kısaltıkları görülen birincil uzun ünlülerin, birçok lehçede ve ağızda hiçbir seslik iz bırakmadan kısalıp birincil kısa ünlülerle karıştığı; bazı lehçe ve ağızlarda ise çeşitli değişiklikler meydana getirerek seslik izler bıraktığı görülmektedir. Bu seslik izler; ünlü ikizleşmesi, ötümlüleşme, ön damaksılaşma, art damaksılaşma, ünlü ve ünsüz türemeleri ile genişlemedir.

Uzun ünlüler uzunluk özelliğini yitirirken nicelik bakımından bünyesinde barındırdığı enerjiyi özellikle komşuluğunda bulunan seslere aktarırlar. Eğer bu sesler ötümsüz ünsüzlerse ötümlüleşme olayı gerçekleşir. Türkçede özellikle Oğuz grubu Türk lehçelerindeki ötümlüleşmelerin birçoğunun nedeni uzun ünlülerin kısalırken bıraktığı seslik bir izdir.

Birincil uzun ünlülerin bıraktığı seslik izlerden biri olan tonlulaşmaya Türk dilinin çeşitli dönem ve lehçelerinden birçok örnek verilebilir:

AT. *t̄z̄

Kök. *tiz*; Uyg. *tiz*; Krh. *diz*; Hr. *tiz*; Kıp. *diz / tiz*; Çağ. *diz / tiz*; EOT. *diz* (TDBUÜ, s. 183; Tekin, 2003, s. 254; Caferoğlu, 2001, s. 242; AH, s. XVII; NF, s. 428; Toparlı vd., 2007, s. 278; ÇTS, s. 301, 1138; DK, s. 94).

2. 2. İki Ünlü Arasında Gerçekleşen Ötümlüleşmeler

Ötümsüz ünsüzlerin sözcük kök ya da gövdesinde iki ünlü arasında kalmaları durumunda ötümlüleştiği görülmektedir. Bunun nedeni olarak ses üretim organlarının ünlü sesleri boğumlarken aldıkları durumu muhafaza etme temayülü gösterilebilir. Ünlüler boğumlanırken ciğerlerden gelen hava ağız kanalında herhangi bir engele uğramaz yalnız ses yolundaki daralma ve genişleme ile çeşitlenir; ünsüzlerin oluşurken ise ağız kanalında ve diğer ses organlarında bir engelleme, daralma veya kapanma gerçekleşir. Boğumlanma özelliği bakımından ünlülerle nispeten daha yakınlık arz eden ünsüzler ötümlü ünsüzlerdir. Bu nedenle iki ünlü arasında kalan ötümsüz ünsüzler ötümlüleşirler.

İki ünlü arasında gerçekleşen ötümlüleşme olayını şu şekilde örneklendirebiliriz:

AK. kepelek

Bşk. *kübäläk*; Kar. *kebäläk*; Kkp. *gübelek*; Kmk. *gümelek/göbelek*; Krç. Blk. *göbelekge*; Krg. *köpölök*; Kzk. *köbelek*; Nog. *küpelek*; Tat. *kübäläk* “kelebek” (Eker, 1998, s. 156; Pekacar, 2011, s. 138; Koç vd., 2003, s. 241; Tavkul, 2000, s. 207; Öner, 2009, s. 144; Yudahin, 1998, s. 505).

2. 3. Ötümsüz Karşılığı Bulunmayan Ötümlü Ünsüzler (l, n, ñ, m, r, y) Komşuluğunda Gerçekleşen Ötümlüleşmeler

Bilindiği üzere ünsüzler boğumlanırken ton alıp almamasına göre ötümlü ünsüzler ve ötümsüz ünsüzler olarak çeşitlenirler. Fakat bazı dillerde ötümlü ve ötümsüz dışında ünsüzlerin bir türü daha vardır. Bu tür sesler ton bakımından ötümsüz ünsüzler olarak nitelenirken, hava akımının şiddeti bakımından ötümlü ünsüzler olarak arasında değerlendirilirler. Bu tür ünsüzlere ötümsüz karşılığı bulunmayan ötümlü ünsüzler denilmektedir. Bu türden ünsüzler l, n, ñ, m, r ve y gibi ünsüzlerdir.

Ötümsüz ünsüzler sözcük kök ya da gövdelerinde bu ünsüzlerin komşuluğunda bulduklarında ünsüz benzeşmesi ve temel olarak en az çaba yasasının etkisiyle ötümlüleşirler. Örnek olarak şunları gösterebiliriz:

AK. yıldız < *yultuz

Bşk. *yondoꞑ*; Kar. *yulduz/yolduz/yoldus*; Kkp. *culdız*; Kmk. *yulduz*; Krç. Blk. *culdız*; Krg. *cıldız*; Kzk. *julduz*; Nog. *yulduz*; Tat. *yöldız* “yıldız” (Eker, 1998, s. 353; Koç vd., 2003, s. 185; Yudahin, 1998, s. 209; Çulha, 2006, s. 186; Öner, 2009, s. 343; Pekacar, 2011, s. 399; Tavkul, 2000, s. 159).

3. ÇAĞDAŞ TÜRK YAZI DİLLERİNDE ÖTÜMLÜLEŞME

Çağdaş Türk yazı dilleri kendi içerisinde Oğuz (Türkiye, Gagavuz, Azerbaycan, Türkmen Türkçeleri), Kıpçak (Başkurt, Karaim, Karakalpak, Kumuk, Karaçay Balkar, Kırgız, Kazak, Nogay, Tatar ve Kırım Tatar Türkçeleri), Kuzeydoğu (Altay, Hakas, Tuva Türkçeleri) ve Karluk (Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleri) gruplarına ayrılmaktadır. Bu lehçe gruplarındaki ön, iç ve son seste görülen ötümlüleşme örnekleri şu şekildedir:

3. 1. Oğuz Grubu Türk Yazı Dillerinde Ötümlüleşme

Ön Ses

t- > d-

AO. toksan

TT. *doksan*; Gag. *doksan*; Az. *doḥsan*; Tkm. *toḡsan* “doksan” (Choi, 1992, s. 292; TS, s. 551; Baskakov, 1973, s. 77; Altaylı, 1994, s. 300; Tekin vd., 1995, s. 630).

AO. *tāl-*

TT. *dal-*; Gag. *dal-*; Az. *dal-*; Tkm. *dāl-* “dalmak” (Choi, 1992, s. 293; TS, s. 467; Baskakov, 1973, s. 67; Altaylı, 1994, s. 226).

k- > g-

AO. *kār-*

TT. *ger-*; Gag. *ger-*; Az. *gār-*; Tkm. *ger-* “germek” (Choi, 1992, s. 307; TS, s. 754; Baskakov, 1973, s. 102; Altaylı, 1994, s. 498; Tekin vd., 1995, s. 252).

AO. *kōk*

TT. *gök*; Gag. *gök*; Az. *göy*; Tkm. *gōk* “gök” (Choi, 1992, s. 308; TS, s. 772; Baskakov, 1973, s. 105; Altaylı, 1994, s. 552; Tekin vd., 1995, s. 290).

ķ- > ğ-

AO. *ķap*

TT. *kap*; Gag. *kap*; Az. *ġab*; Tkm. *ġab* “kap” (Choi, 1992, s. 328; TS, s. 1065; Baskakov, 1973, s. 132; Altaylı, 1994, s. 435; Tekin vd., 1995, s. 224).

AO. *ķop-*

TT. *kop-*; Gag. *kop-*; Az. *ġop-*; Tkm. *gop-* “kopmak” (Choi, 1992, s. 328; TS, s. 1215; Altaylı, 1994, s. 539; Tekin vd., 1995, s. 278).

ç- > c-

AO. *çan*

TT. *çan*; Gag. *çan*; Tkm. *can* “çan” (Choi, 1992, s. 300; TS, s. 391; Baskakov, 1973, s. 51; Tekin vd., 1995, s. 94).

AT. **çōş-*

TT. *coş-*; Az. *cuş-*; Tkm. *çōş-* “coşmak” (TDBUÜ, s. 177; TS, s. 374; Altaylı, 1994, s. 185; Tekin vd., 1995, s. 103).

İç Ses

-k- > -g-

AO. *köküz*

TT. *göğüs*; Gag. *gīs*; Az. *köks*; Tkm. *gövüs* “göğüs” (Choi, 1992, s. 215; TS, s. 771; Baskakov, 1973, s. 110; Altaylı, 1994, s. 790; Tekin vd., 1995, s. 300).

AT. ökir-

TT. *ögür-*; Gag. *üür-*; Az. *ögü-*; Tkm. *öge-* “ögür-” (TDBUÜ, s. 183; TS, s. 1534; Baskakov, 1973, s. 252; Altaylı, 1994, s. 949; Tekin vd., 1995, s. 501).

-k- > -ğ-

AO. *kanğa*

TT. *hangı*; Gag. *hangı/angı*; Az. *hankı* “hangı” (Choi, 1992, s. 305; TS, s. 842; Baskakov, 1973, s. 13; Altaylı, 1994, s. 606).

AO. *būğa* < *būka

TT. *boğa*; Gag. *buga*; Az. *buğa*; Tkm. *buğa* “boğa”(Choi, 1992, s. 381; TDBUÜ, s. 179 TS, s. 292; Baskakov, 1973, s. 41; Altaylı, 1994, s. 153; Tekin vd., 1995, s. 85).

-ç- > -c-

AO. *çöcuḱ* < *çōčka

TT. *çocuk*; Gag. *çocuk*; Az. *çocuḡ*; Tkm. *çaga* “çocuk, domuz yavrusu” (Choi, 1992, s. 300; TDBUÜ, s. 177; TS, s. 444; Baskakov, 1973, s. 63; Altaylı, 1994, s. 209; Tekin vd., 1995, s. 106).

AO. *inçḡä* < **ȳm̄çge*

TT. *ince*; Gag. *inc*; Az. *incä*; Tkm. *m̄çe* “ince” (Choi, 1992, s. 324; TDBUÜ, s. 183; TS, s. 966; Baskakov, 1973, s. 122; Altaylı, 1994, s. 697; Tekin vd., 1995, s. 377).

-t- > -d-

AO. *ādag* < *ātaḡ

TT. *ada*; Gag. *ada*; Az. *ada*; Tkm. *adā*, “ada” (Choi, 1992, s. 355; TDBUÜ, s. 172; TS, s. 18; Baskakov, 1973, s. 4; Altaylı, 1994, s. 7; Tekin vd., 1995, s. 21).

AO. *būda-* < **būta-*

TT. *buda-*; Gag. *buda-*; Az. *buda-*; Tkm. *pūda-* “budamak” (Choi, 1992, s. 355; TDBUÜ, s. 179 TS, s. 318; Baskakov, 1973, s. 41; Altaylı, 1994, s. 153; Tekin vd., 1995, s. 538).

-p- > -b-

AO. *çipġan* < *çipġan*

TT. *çiban*; Gag. *çiban*; Az. *çiban*; Tkm. *çibān* “çiban” (Choi, 1992, s. 116; TDBUÜ, s. 176; TS, s. 421; Baskakov, 1973, s. 57; Altaylı, 1994, s. 205; Tekin vd., 1995, s. 118).

AO. *çibın* < *çipın

TT. *cibin(lik)*; Az. *çibin*; Tkm. *çibın* “sinek” (Choi, 1992, s. 116; TDBUÜ, s. 176; TS, s. 367; Altaylı, 1994, s. 205; Tekin vd., 1995, s. 118).

Son Ses

-p > -b

AO. *kap* < *kāp

TT. *kap*; Gag. *kap*; Az. *gab*; Tkm. *gab* “kap” (Choi, 1992, s. 328; TDBUÜ, s. 173; TS, s. 1065; Baskakov, 1973, s. 132; Altaylı, 1994, s. 435; Tekin vd., 1995, s. 224).

AO. *tūp* < *tūp

TT. *dip* (dib-i); Gag. *dip*; Az. *dib*; Tkm. *düyp* (düyb-i) “dip” (Choi, 1992, s. 447; TDBUÜ, s. 185; TS, s. 534; Baskakov, 1973, s. 75; Altaylı, 1994, s. 275; Tekin vd., 1995, s. 185).

-k > -ġ

AO. *toprak*

TT. *toprak*; Gag. *toprak*; Az. *torpaġ*; Tkm. *toprak* “toprak” (Choi, 1992, s. 289; TS, s. 1995; Baskakov, 1973, s. 244; Altaylı, 1994, s. 1147; Tekin vd., 1995, s. 632).

AO. *bıçak*

TT. *bıçak*; Gag. *bıçak*, *bucak*; Az. *bıçaġ*; Tkm. *pıçak* “bıçak” (Choi, 1992, s. 286; TS, s. 259; Baskakov, 1973, s. 34; Altaylı, 1994, s. 125; Tekin vd., 1995, s. 528).

-t > -d

AO. *būt* < *būt

TT. *but*; Gag. *but*; Az. *bud*; Tkm. *būt* “but” (Choi, 1992, s. 282; TDBUÜ, s. 179; TS, s. 330; Baskakov, 1973, s. 43; Altaylı, 1994, s. 153; Tekin vd., 1995, s. 89).

AO. bulut

TT. *bulut*; Gag. *bulut*; Az. *bulud*; Tkm. *bulut, bulit* “bulut” (Choi, 1992, s. 248; TS, s. 325; Baskakov, 1973, s. 42; Altaylı, 1994, s. 881; Tekin vd., 1995, s. 87).

-ç > -c

AO. s̄aĉ < *s̄aĉ

TT. *sac*; Gag. *saĉak*; Az. *sac*; Tkm. *saĉ* “sac” (Choi, 1992, s. 98; TDBUÜ, s. 174 TS, s. 1673; Baskakov, 1973, s. 206; Altaylı, 1994, s. 1005; Tekin vd., 1995, s. 550).

AO. borĉ < *bōrĉ

TT. *borĉ*; Gag. *bōrĉ, borĉ*; Az. *borc*; Tkm. *borĉ* “borĉ” (Choi, 1992, s. 282; TDBUÜ, s. 177; TS, s. 299; Baskakov, 1973, s. 38; Altaylı, 1994, s. 144; Tekin vd., 1995, s. 78).

3. 2. Kıpĉak Grubu Türk Yazı Dillerinde Ötümlüleşme

Ön Ses

t- > d-

AK. teñiz

Bşk. *diñēz*; Kar. *tenĝiz*; Kır. Tat. *deniz*; Kkp. *teñiz*; Kmk. *deñiz*; Krç. Blk. *teñiz*; Krg. *tenĝiz*; Kzk. *teñiz*; Nog. *teñiz*; Tat. *diñēz*; “deniz” (Ehmetyanov vd., 2014, s. 103; Üseinov, 2005, s. 63; Öner, 2009, s. 74; Eker, 1998, s. 240; Pekacar, 2011, s. 112; Yudahin, 1998, s. 725; Tavkul, 2000, s. 391; Koç vd., 2003, s. 534).

AK. te-

Bşk. *ti-*; Kar. *dā-/di-*; Kır. Tat. *de-*; Kkp. *de-/di-*; Kmk. *de-*; Krç. Blk. *de-*; Krg. *de-*; Kzk. *de-*; Nog. *de-*; Tat. *di-*; “de-” (Ehmetyanov vd., 2014, s. 101; Üseinov, 2005, s. 62; Öner, 2009, s. 74; Koç vd., 2003, s. 124; Eker, 1998, s. 240; Pekacar, 2011, s. 111; Yudahin, 1998, s. 300).

k- > g-

AK. keme-kemi

Kar. *gemi*; Kır. Tat. *gemi*; Kkp. *keme*; Krç. Blk. *keme*; Krg. *keme*; Kaz. *keme*; Nog. *keme*; Tat. *kimä/köyme* (Eker, 1998, s. 269; Yüksel, 2005, s. 99–101; Koç vd., 2003, s. 227; Öner, 2009, s. 143; Tavkul, 2000, s. 254; Yudahin, 1998, s. 435).

AK. kepelek

Bşk. *kübäläk*; Kar. *kebäläk*; Kır. Tat. *kobelek*; Kkp. *gübelek*; Kmk. *gümelek/göbelek*; Krç. Blk. *göbelekge*; Krg. *köpölök*; Kzk. *köbelek*; Nog. *küpelek*; Tat. *kübäläk* “kelebek” (Eker, 1998, s. 156; Üseinov, 2005, s. 102; Pekacar, 2011, s. 138; Koç vd., 2003, s. 241; Tavkul, 2000, s. 207; Öner, 2009, s. 144; Yudahin, 1998, s. 505).

ķ- > ğ-

AK. karga

Bşk. *karğa*; Kar. *karğa/karha*; Kır. Tat. *karğa*; Kkp. *garğa/karğa*; Kmk. *karğa*; Krç. Blk. *karğa*; Krg. *karğa*; Kzk. *karğa*; Nog. *karğa*; Tat. *karğa* “karga” (Eker, 1998, s. 258; Üseinov, 2005, s. 121; Öner, 2009, s. 159; Tavkul, 2000, s. 245; Çulha, 2006, s. 158; Yudahin, 1998, s. 408).

AK. kaz

Bşk. *kaz*; Kar. *kaz*; Kır. Tat. *kaz*; Kkp. *gaz*; Kmk. *kaz*; Krç. Blk. *kaz*; Krg. *kaz*; Kzk. *kaz*; Nog. *kaz*; Tat. *kaz* “kaz” (Eker, 1998, s. 258; Koç vd., 2003, s. 271; Üseinov, 2005, s. 116; Öner, 2009, s. 164; Tavkul, 2000, s. 251; Pekacar, 2011, s. 258; Yudahin, 1998, s. 426).

ç- > c-

AK. çibin < *çipin

Bşk. *sēbēn*; Kar. *tsibin*; Kır. Tat. *çibin*; Kkp. *şibin*; Kmk. *cibin*; Krç. Blk. *çibin*; Kzk. *şibin*; Nog. *şibin*; Tat. *çēbēn* “sinek” (Üseinov, 2005, s. 304; Pekacar, 2011, s. 92; Koç vd., 2003, s. 650; Öner, 2009, s. 64; Eker, 1998, s. 253; Tavkul, 2000, s. 176).

AK. çıkır

Kmk. *cıgır*; Kkp. *şıgır*; Krç. Blk. *çıkır/cıkır*; Kzk. *şıgır*; Nog. *şıgır*; Tat. *çıgır* “makara, çıkırık” (Tavkul, 2000, s. 174; Koç vd., 2003, s. 651; Eker, 1998, s. 253).

İç Ses

-k- > -g-

AK. tekne

Kar. *tāginä*; Kır. Tat. *tekne*; Krç. Blk. *tegene*; Kzk. *tegene/tegeş*; Tat. *tigene* “tekne” (Eker, 1998, s. 206; Üseinov, 2005, s. 251; Koç vd., 2003, s. 530; Ehmetyanov vd., 2014, s. 307).

AK. teken-ek

Bşk. *tegänäk*; Kar. *tägenäk*; Kkp. *tikenek*; Kmk. *tegenek*; Krç. Blk. *tigenek*; Krg. *tikenek*; Kzk. *tikenek*; Tat. *tiğänäk* “dulavrat otu” (Eker, 1998, s. 389; Tavkul, 2000, s. 398; Koç vd., 2003, s. 434; Pekacar, 2011, s. 328; Yudahin, 1998, s. 736).

-k- > -ğ-

AK. çıkır

Kkp. *şığır*; Kmk. *cığır*; Krç. Blk. *çıkır/cıkır*; Kzk. *şığır*; Nog. *şığır*; Tat. *çığır* “makara, çikrik” (Tavkul, 2000, s. 174; Koç vd., 2003, s. 651; Eker, 1998, s. 253).

AK. soka

Bşk. *huğan*; Kar. *sogan/soğan*; Kır. Tat. *soğan*; Kmk. *soğan/soğan*; Krç. Blk. *sohan*; Nog. *soğan*; Tat. *suğan* “soğan” (Eker, 1998, s. 377; Pekacar, 2011, s. 298; Üseinov, 2005, s. 226; Öner, 2009, s. 244; Tavkul, 2000, s. 349).

-ç- > -c-

AK. inci < *yinçü

Bşk. *ınyı*; Kar. *indzi*; Kır. Tat. *inci*; Kkp. *inci*; Kmk. *inci*; Krç. Blk. *inci*; Krg. *incu*; Kzk. *injü*; Nog. *inci*; Tat. *ëncë* “inci” (Gabain, 2000, s. 311; Üseinov, 2005, s. 82; Eker, 1998, s. 331; Yudahin, 1998, s. 369).

AK. kence < kēnç

Bşk. *kinyë*; Kkp. *kence*; Kmk. *gence*; Krg. *kence*; Kzk. *kence*; Nog. *kence*; Tat. *yeş* “genç” (Eker, 1998, s. 331; Yudahin, 1998, s. 437; Pekacar, 2011, s. 134; Ehmetyanov vd., 2014, s. 135).

-t- > -d-

AK. baltır

Bşk. *baltır*; Kar. *baltır*; Kır. Tat. *baldır*; Kkp. *baltır*; Kmk. *baldır*; Krç. Blk. *baltır*; Krg. *baltır*; Kzk. *baltır*; Nog. *baltır* “baldır” (Pekacar, 2011, s. 59; Üseinov, 2005, s. 37; Koç vd., 2003, s. 78; Tavkul, 2000, s. 109; Eker, 1998, s. 348; Yudahin, 1998, s. 86).

AK. yıldız < *yultuz

Bşk. *yondoğ*; Kar. *yulduz/yolduz/yoldus*; Kır. Tat. *yıldız*; Kkp. *cıldız*; Kmk. *yulduz*; Krç. Blk. *cıldız*; Krg. *cıldız*; Kzk. *jıldız*; Nog. *yıldız*; Tat. *yöldız* “yıldız” (Eker, 1998, s. 353; Üseinov, 2005, s. 92; Koç vd., 2003, s. 185; Yudahin, 1998, s. 209; Çulha, 2006, s. 186; Öner, 2009, s. 343; Pekacar, 2011, s. 399; Tavkul, 2000, s. 159).

-p- > -b-

AK. kepelek

Bşk. *kübäläk*; Kar. *kebäläk*; Kır. Tat. *kobelek*; Kkp. *gübelek*; Kmk. *gümelek/göbelek*; Krç. Blk. *göbelekge*; Krg. *köpölök*; Kzk. *köbelek*; Nog. *küpelek*; Tat. *kübäläk* “kelebek” (Eker, 1998, s. 156; Üseinov, 2005, s. 102; Pekacar, 2011, s. 138; Koç vd., 2003, s. 241; Tavkul, 2000, s. 207; Öner, 2009, s. 144; Yudahin, 1998, s. 505).

AK. sipir-

Bşk. *hëpër-*; Kar. *sibir-*; Kkp. *sıvır-*; Kmk. *sibir-*; Krç. Blk. *sibir-*; Kzk. *sıvır-*; Nog. *sıvır-*; Tat. *sëbër-* “süpür-” (Eker, 1998, s. 167; Koç vd., 2003, s. 505; Öner, 2009, s. 235; Pekacar, 2011, s. 296).

Son Ses

-p > -b

AK. kâp

Bşk. *kap*; Kar. *kap*; Kır. Tat. *kap*; Kkp. *kap*; Kmk. *kap*; Krç. Blk. *kab*; Krg. *kap*; Kzk. *kap*; Nog. *kap*; Tat. *kap* “kap” (Eker, 1998, s. 79; Üseinov, 2005, s. 121; Tavkul, 2000, s. 232; Koç vd., 2003, s. 287; Ehmetyanov vd., 2014, s. 176; Yudahin, 1998, s. 400).

AK. tâp

Bşk. *tap*; Kkp. *tap*; Kır. Tat. *tap*; Krç. Blk. *tab*; Kzk. *tap*; Nog. *tap*; Tat. *tap* “yara izi” (Eker, 1998, s. 80; Üseinov, 2005, s. 244; Tavkul, 2000, s. 368; Koç vd., 2003, s. 520).

-t > -d

AK. ât

Bşk. *at*; Kar. *ad*; Kır. Tat. *ad*; Kkp. *at*; Kmk. *at*; Krç. Blk. *at*; Krg. *at*; Kzk. *at*; Nog. *at*; Tat. *at* “ad” (Eker, 1998, s. 80; Üseinov, 2005, s. 10; Koç vd., 2003, s. 54; Öner, 2009, s. 29; Pekacar, 2011, s. 45; Çulha, 2006, s. 41; Tavkul, 2000, s. 93; Yudahin, 1998, s. 57).

3. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Yazı Dillerinde Ötümlüleşme

Ön Ses

t- > d-

AT. tãş

Alt. *taş*; Hak. *tas*; Tuv. *daş* “taş” (TDBUÜ, s. 174; Killi, 1996, s. 301; Naskali - Duranlı, 1999, s. 170; Naskali vd., 2007, s. 495; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 29).

ET. *tāmīr*

Alt. *tāmīr*; Hak. *timūr*; Tuv. *dāmīr* “demir” (Killi, 1996, s. 302; Naskali – Duranlı, 1999, s. 174; Naskali vd., 2007, s. 510; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 30).

İç Ses

-k- > -g-

ET. *kökār-*

Alt. *kögör-*; Hak. *kögār-*; Tuv. *kögār-* “göğer” (Killi, 1996, s. 338; Naskali - Duranlı, 1999, s. 120; Naskali vd., 2007, s. 266; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 71).

ET. *kākir-*

Alt. *kāgir-*; Hak. *kigīr-*; Tuv. *kāgir-* “geğir” (TDBUÜ, s. 181; Killi, 1996, s. 338; Naskali - Duranlı, 1999, s. 104; Naskali vd., 2007, s. 247; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 66).

-k- > -ğ- / -ğ-

ET. *saķaş*

Alt. *sağış*; Hak. *sağıs*; Tuv. *sağış* “akıl, hesap” (Killi, 1996, s. 325; Naskali - Duranlı, 1999, s. 148; Naskali vd., 2007, s. 417; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 90).

ET. *aķın*

Alt. *ağın*; Hak. *ağın*; Tuv. *ağım* “akıntı, akım” (Killi, 1996, s. 326; Naskali - Duranlı, 1999, s. 21; Naskali vd., 2007, s. 30; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 2).

-ç- > -c-

ET. *kīçä*

Alt. *keçä*; Hak. *gicē*; Tuv. *kejē* “gece” (Killi, 1996, s. 390; Naskali - Duranlı, 1999, s. 103; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 66).

ET. *āçä*

Alt. *ece*; Hak. *īçä*; Tuv. *aça* “teyze, abla” (Killi, 1996, s. 391; Naskali - Duranlı, 1999, s. 79; Naskali vd., 2007, s. 209; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 1).

-t- > -d-

ET. *butuk*

AT. *hõtuğ*

Alt. *odin*; Hak. *odıñ*; Tuv. *odağ* “odun” (TDBUÜ, s. 178; Killi, 1996, s. 305; Naskali - Duranlı, 1999, s. 138; Naskali vd., 2007, s. 329; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 82).

ET. *bütün*

Alt. *büdüin*; Hak. *püdüin*; Tuv. *büdüin* “bütün” (Killi, 1996, s. 305; Naskali - Duranlı, 1999, s. 47; Naskali vd., 2007, s. 403; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 17).

-p- > -b-

ET. *apa*

Alt. *aba*; Hak. *aba*; Tuv. *ava* “ağabey, amca, baba” (Killi, 1996, s. 291,292; Naskali - Duranlı, 1999, s. 19; Naskali vd., 2007, s. 23; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 8).

ET. *arpa*

Alt. *arba*; Hak. *arba*; Tuv. *arbay* (Killi, 1996, s. 295; Naskali - Duranlı, 1999, s. 27; Naskali vd., 2007, s. 47; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 6).

-s- > -z-

ET. *ãür-*

Alt. *ãzir-*; Hak. *izir-* Tuv. *ãziri-* “sarhoş ol-” (Killi, 1996, s. 403; Naskali - Duranlı, 1999, s. 86; Naskali vd., 2007, s. 234; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 44).

ET. *isig*

Alt. *izü*; Hak. *izig*; Tuv. *izig* “ısı” (Killi, 1996, s. 403; Naskali - Duranlı, 1999, s. 91; Naskali vd., 2007, s. 214; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 61).

-ş- > -j-/-z-

ET. *boşu-*

Alt. *bojo-*; Hak. *pozı-*; Tuv. *boju-* “serbest bırak-” (Killi, 1996, s. 410; Naskali - Duranlı, 1999, s. 42; Naskali vd., 2007, s. 389; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 14).

ET. *kiji*

Alt. *kiji*; Hak. *kĩzĩ*; Tuv. *kiji* “kişi” (Killi, 1996, s. 411; Naskali - Duranlı, 1999, s. 112; Naskali vd., 2007, s. 246; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 68).

Son Ses

-k > -g

ET. *yilig*

Alt. *d̄ilik*; Hak. *çil̄m̄* Tuv. *çilig* (Killi, 1996, s. 287; Naskali vd., 2007, s. 95; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 25).

-k̄ > -ġ

ET. *yadaḳ* / *yadaġ*

Alt. *d̄oyu*; Hak. *çazaġ*; Tuv. *çadaġ* “yaya” (Gabain, 2000, s. 307; Killi, 1996, s. 358; Naskali - Duranlı, 1999, s. 64; Naskali vd., 2007, s. 86; Arıkoğlu-Kuular, 2003, s. 19).

3. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde Ötümlüleşme

Ön Ses

t- > d-

AT. **tī-*

Özb. *de-*; Y. Uyg. *dê-* “de-” (TDBUÜ, s. 182; KTLS, s. 159; Necip, 2013, s. 100).

ET. *teñiz*

Özb. *deñiz*; Y. Uyg. *dêñiz* “deniz” (DLT, s. 599; KTLS, s. 163; Necip, 2013, s. 101).

k- > g-

AK. *közel*

Özb. *güzâl*; Y. Uyg. *gözâl* “güzel” (Eker, 1998, s. 272; KTLS, s. 297; Necip, 2013, s. 135).

ḳ- > ġ-

ET. *ḳulaç*

Özb. *kulâç*; Y. Uyg. *ġulaç* “kulaç” (Caferoğlu, 185; KTLS, s. 513; Necip, 2013, s. 145).

ç- > c-

ET. *çañ*

Y. Uyg. *çañ/cañ*; “çan” (Gabain, 2000, s. 271; KTLS, s. 115; Necip, 2013, s. 70).

İç Ses

-k- > -g-

ET. **ikkiz*

Özb. *egizek*; Y. Uyg. *egiz* “ikiz” (KTS, s. 318; KTLS, s. 377; Necip, 2013, s. 122).

-k- > -ğ-

ET. *ağa*

Özb. *āga/ākā*; Y. Uyg. *ağa* “ağa” (Caferoğlu, 2011, s. 9; KTLS, s. 9; Necip, 2013, s. 4).

-ç- > -c-

AT. *kīçī-*

Özb. *kıçık*; Y. Uyg. *ğicik* “gıcık” (TDBUÜ, s. 176; KTLS, s. 273; Necip, 2013, s. 142).

ET. **yinçü*

Özb. *incu*; Y. Uyg. *incu* “inci” (Gabain, 2000, s. 311; KTLS, s. 389; Necip, 2013, s. 176).

-t- > -d-

AT. **āim*

Özb. *ādim* “adım” (TDBUÜ, s. 172; KTLS, s. 7).

AT. **āta-*

Özb. *āldāt-* ; Y. Uyg. *aldi-* “aldat-” (TDBUÜ, s. 171; KTLS, s. 15; Necip, 2013, s. 9).

-p- > -b-

AT. *kīp̄*

Özb. *kābi*; Y. Uyg. *kābi* “gibi” (TDBUÜ, s. 182; KTLS, s. 273; Necip, 2013, s. 192).

4. SONUÇ

Türk dilinin en belirgin fonetik temayüllerinden biri olan ötümlüleşme konusu bu çalışmada tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde ön, iç ve son seste olmak üzere üç grupta incelenmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Tıpkı dünya dillerinde olduğu gibi Türkçenin sesleri de genel kabule göre en az çaba yasasının etkisiyle ünsüzden ünlüye doğru bir gelişim göstermektedir. Ünsüzden ünlüye doğru bir gelişim çizgisi gösteren seslerin en belirgin ara aşaması sayılabilecek ses olayı ötümlüleşme olayıdır. Bu durum ötümlüleşme olayının en büyük nedeni olarak düşünülmelidir. Buna paralel olarak uzun ünlülerin kısalması, iki ünlü arasında bulunma durumu ve ötümsüz karşılığı bulunmayan ötümlü ünsüzlerin komşuluğu ötümlüleşme olayının belirgin sebepleridir.

2. Bazın'ın Türkçenin ünlülerinin zaman içerisinde azaldığı ve ünsüzlerinin ise zaman içerisinde çeşitlendiği tespitine özellikle ötümlüleşme olayı da önemli bir dayanak noktası oluşturur. Bu açıdan düşünüldüğünde ötümsüz ünsüzlerin ötümlü karşılıkları farklı sesler oluşturmakta ve bu yönüyle ünsüz çeşitliliğine katkı sunmaktadır.

3. Türkçe ile ilgili fonetik temelli yapılan lehçe tasniflerinde temel noktalardan biri ötümlüleşme olayı olarak düşünülmüştür (Örn. tağlık grubu, dağlı grubu vb.). Eldeki çalışmada özellikle Oğuz grubu Türk yazı dillerinin ötümlüleşme doğrultusunda diğer yazı dillerine oranla sayısal açıdan yoğunluğu ve sistematik oluşu bu lehçe tasniflerini doğrular niteliktedir.

4. Tarihî ve çağdaş Türk yazı dilleri düşünüldüğünde ötümlüleşme olayının en sistematik ve yoğunlukla görüldüğü yazı dilleri tarihî dönemlerde Eski Oğuz Türkçesi çağdaş dönemlerde ise Azerbaycan, Gagavuz Türkmen ve Türkiye Türkçelerinin oluşturduğu Oğuz grubu Türk yazı dilleridir.

Ötümlüleşme örneklerinin en az tespit edilebildiği lehçe grubu ise Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinin oluşturduğu Karluk grubu Türk lehçeleridir.

5. Ötümlüleşme olayının Eski Oğuz Türkçesi ve Oğuz grubu Türk lehçelerinde sistematik yapısı ve sayısal yoğunluğunun diğer yazı dillerine oranla farklılık arz etmesi Kaşgarlı'nın Divan'daki "Dillerin en doğrusu Hakaniye Türkçesi; en yeğnisi (kolayı, rahatı) Oğuz Türkçesidir" ifadelerine de dayanak sağlamaktadır. Kaşgarlı'nın bu ifadesi fiziksel olarak daha az çaba ile boğumlanabilen ötümlü ünsüzlerin bu lehçe grubundaki yoğunluğu ile alakalı olmalıdır.

6. Türk dilinin tarihî ve çağdaş yazı dilleri düşünüldüğünde ötümlüleşen ünsüzler içerisinde en öne çıkan ses /t/ ünsüzdür. Bu ünsüz söz başı, söz içi ve söz sonunda bütün tarihî ve çağdaş lehçelerin büyük bir

çoğunluğunda çeşitli oranlarda ötümlüleşmiştir. Yaptığımız çalışmaya göre /t/ sesinin yalnızca Kuzeydoğu grubu Türk yazı dillerinin sözcük sonu dışarıda tutulursa, tarihî ve çağdaş bütün lehçelerde söz başı, söz içi ve söz sonunda ötümlü karşılığı olan /d/ sesine dönüştüğü görülmüştür.

Eldeki çalışmada ötümlüleşme olayının en az tespit edilebildiği sesler ise /s/ ve /ş/ ötümsüz ünsüzleri olmuştur. Bu seslerin ötümlü karşılıkları olan /z/ ve /j/ sesine dönüşümü yalnızca Kuzeydoğu grubu Türk yazı dillerinde sözcük içerisinde tespit edilebilmiştir.

7. Yapılan çalışmada ötümlüleşme olayının sistematik olarak daha çok söz içinde gerçekleştiği; en az ise söz sonunda gerçekleştiği tespit edilmiştir.

8. Yapılan çalışmada Oğuz, Kıpçak, Kuzeydoğu ve Karluk grubu Türk lehçeleri içerisinde söz başı, söz içi ve söz sonundaki en fazla ötümlüleşme örneklerinin Oğuz grubunda Azerbaycan Türkçesi; Kıpçak grubunda Karaim ve Kumuk Türkçeleri; Kuzeydoğu grubunda Tuva Türkçesi ve Karluk grubunda ise Yeni Uygur Türkçelerinde bulunduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Ak, M. (1982). *Genel Dilbilgisi ve Sesbilgisi*. İstanbul.
- Aksan, D., Atabay, N., Özel, S. ve Çam Ayfer, P. (1978). *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 451.
- Aksan, D. (2000). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim (Cilt II)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alkaya, E. (2008a). *Sibirya Tatar Türkçesi*. Ankara: Turkish Studies Yayınları.
- Alkaya, E. (2008b). Sibirya Tatar Türkçesindeki Uzun Ünlüler Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları (Fahrettin Kirzioğlu Armağanı)*, 3 (4), 19-42.
- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü C. I-II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III (İndeks)*. (K. Eraslan, O. F. Sertkaya ve N. Yüce, Yay. Haz.). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Arat, R. R. (2006). *Atabetü'l Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arikoğlu, E. ve Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arikoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakaşça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ II. Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis III Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka Lûgatı ve Çağatay Sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Atalay, B. (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi C. I-II-III-IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Banguoğlu, T. (1958). Kâşgari'den Notlar I: Uygurlar ve Uygurca Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten-1958)*, 87-113.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bazin, L. (1998). Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temâyülleri. (M. Akalın, Çev.). *Tarihî Türk Şiveleri içinde (15-28)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Bilgegil, K. (1984). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul.
- Bozkurt, F. (1995). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2010). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Buran, A., Alkaya, E., ve Yalçın, S. K. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 1 Güneybatı/Oğuz Grubu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 2 Güneydoğu/Karlık Grubu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 3 Kuzeybatı/Kıpçak Grubu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Buran, A., Alkaya, E. ve Özeren, M. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 4 Kuzeydoğu Grubu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Caferoğlu, A., (1984). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Choi, H. (1992). *Oğuz Grubu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Clauson, S. G. (1966) Eski Türkçe Üzerine Üç Not. (A. Levendoğlu, Çev.). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten-1966*.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary Of Pre Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Coşkun, V. (2008). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: IQ Yayınları.
- Çankaya, S. (2014). *Kırgız Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Çulha, T. (2006). *Karaycanın Kısa Sözcükleri (Karayca-Türkçe Kısa Sözlük)*. İstanbul: Kebikeç Yayınları Sanat Kitabevi.
- Demir, N. ve Yılmaz E. (2003). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Dilçin, C. (1991). *Süheyl ü Nev-Bahar (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Divanü Lûgat-it Türk Dizini*. (1972). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (1955) Türkçede D, T ve N Seslerinin Türemesi. *TDAY Belleten 1955*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (2005). *Çağatayca El Kitabı*. (G. Karaağaç, Yay. Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ediskun, H. (1963). *Yeni Türk Dilbilgisi*. İstanbul.
- Ehmetyanov, R., Möhemmetinov, R., Nurieva, F., Ganiev, F. (2014). *Türkçe-Tatarca Sözlük*. (M. Öner, Akt.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eker, S. (1998). *Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eker, S. (2006). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Emre, A. C. (1949). *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri (İlk Deneme) Birinci Kitap-Fonetik*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Ercilasun, A. B. (2005). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2003). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. V. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*. (M. Akalın, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gaydarci ve diğerleri. (1973). *Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovarı*. (A. N. Baskakov, Redaktör). Moskova.
- Gaydarci ve diğerleri. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. (A. N. Baskakov, Redaktör). Moskova: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gürsoy-Naskali, E. ve Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürsoy-Naskali, E. (1997). Kazak Türkçesi Gramer Terimleri Dizini. *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu* içinde (145-151). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 667.
- Gürsoy-Naskali, E. (2007). *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1977). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bit'-Türkî)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*. (1991). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş-Metin ve Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kılıç, F. (1997). *Aral-Hazar Grubu Kıpçak Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kırkkılıç, H. A. (1999). *Lehçetü'l-Lügat*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Killi, G. (1996). *Kuzeydoğu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koç, A. (2005). *Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Sedalulaşma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Monguş, D. A. (2005). *Tuvaca-Türkçe Sözlük*. Kızıl: Tuvanın Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Yayınları.
- Öner, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Özek, F. (2014). *Tarihi Türk Lehçelerinde Ünlüler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özeren, M. (2008). *Kırgız Türkçesinde Ünsüzler ve Ünsüz Olayları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özeren, M. (2010). Kırgız Türkçesindeki Rusça Alıntı Sözcükler ve Bu Sözcüklerdeki Ünsüz Olayları. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2 (2), 227-241.
- Özkan, M. (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pröhle, W. (1991). *Karaçay Lehçesi Sözlüğü*. (K. Aytaç, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şeyh Süleyman Efendi. (1298). *Lugat-i Çağatay ve Türki-i Osmanî*. İstanbul.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2001). Karaçay-Malkar Türkçesinin Kelime Hazinesi ve Ses Değişmeleri Bakımından Eski Türkçe İle Mukayesesi. *Bilgi Dergisi*, (19), 121-143.
- Tekin, T. vd. (1995). *Türkmence Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dilinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (1997). *Türkoloji Eleştirileri*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. ve Ölmez, M. (1999). *Türk Dilleri (Giriş)*. İstanbul, Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhun Türkçesi Grameri*. (M. Ölmez, Yay.). Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9.
- Tekin, T. (2008). *Orhun Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tellioglu, İ. (2004). *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadenizde Türkler*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Temir, A. (1992). Ural- Altay ve Altay Dilleri. *Türk Dünyası El Kitabı, II. Cilt (Dil-Kültür-Sanat)* içinde (3-7). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Toparlı, R. ve Arğunşah, M. (2008). *Mu'inü'l- Mürîd*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. vd. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2008). *Yazım Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012). *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Üseinov, S. M. (2005). *KırımsoTatarsko-Russkiy Slovar*. Simferopol.
- Yalçın, S. K. (2008). Rusya'da Yaşayan Türklerin Konuşma Dillerinin Yazı Diline Dönüştürülme Süreci ve Ötekileştirme Ekseninde İzlenen Dil Politikaları. *Turkish Studies (Türkiye Dışındaki Türkler Dosyası)*, 3 (7), 662-678.

- Yalçın, S. K. (2013). *Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü Cilt I-II* . (A. Taymas, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb (Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüksel, Z. (2005). *Kırım Tatar Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: Semih Eğitim Kültür Yayınları.